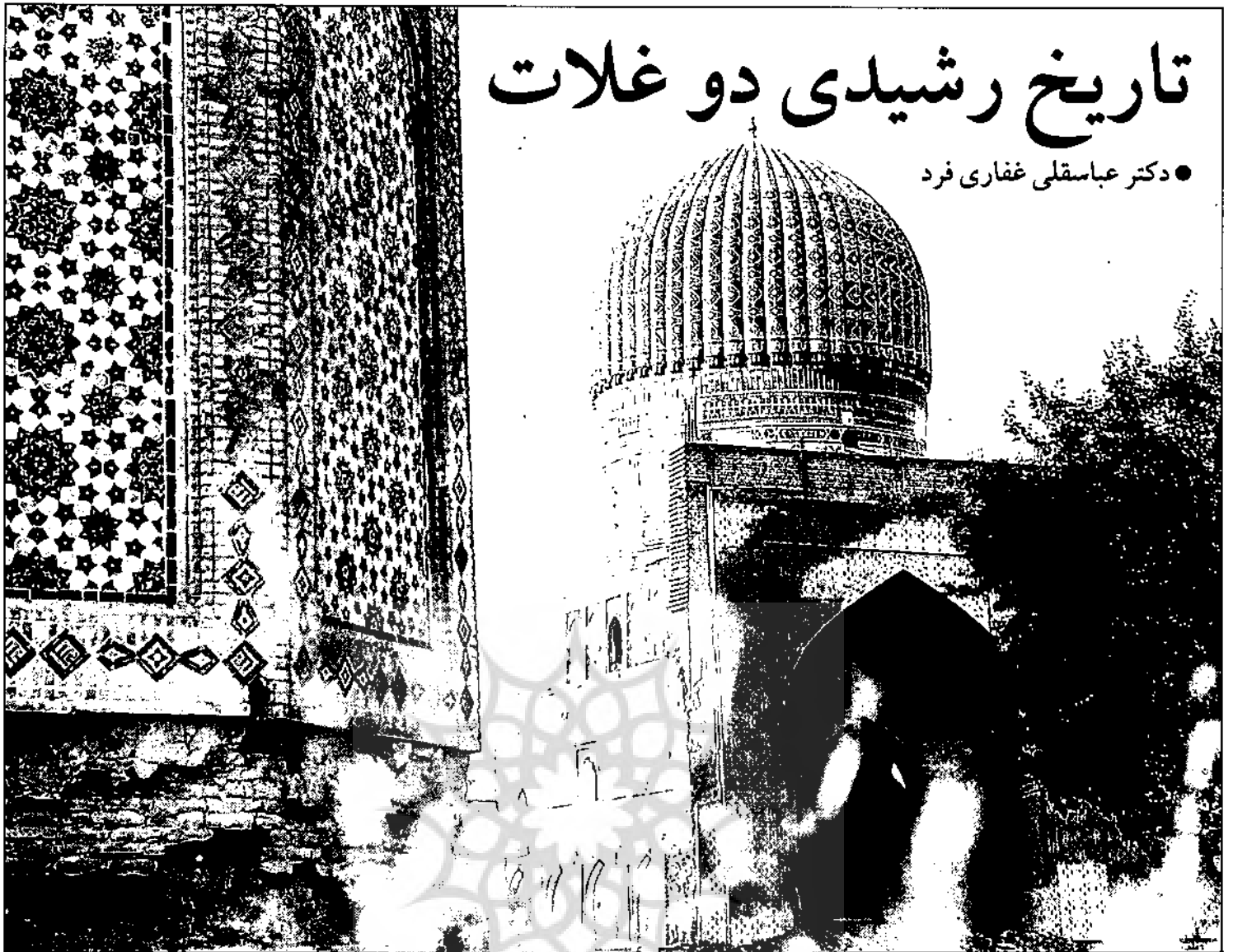

تاریخ رشیدی دو غلات

• دکتر عباسقلی غفاری فرد

نمایی از مقبره تیمور - سمرقند

◀ تاریخ رشیدی یکی از منابع ارزشمند سده دهم هجری است که در کشمیر هند تألیف گردیده و تا چند سال قبل که «تاریخ شاه اسماعیل صفوی» اثر غلام سرور در ایران منتشر شد، این کتاب ناشناخته مانده بود

گفتنی است که یکی از خواهران میرزاحیدر، همسر عبيدالله سلطان برادرزاده شیبک خان بود و میرزاحیدر در این هنگام نزد او به سر می‌برد. به هر تقدیر میرزاحیدر قبل از اجرای حکم موفق شد از بخارا گریخته به بدخشان و سپس به کابل نزد بابر برود. وی تا سیزده سالگی یعنی تا ۹۱۸ در نزد بابر بود و پس از آن به سلطان سعیدبن احمد خان ترکستان پیوست و تا سال ۹۲۹ نزد وی به سر برد.

پس از مرگ سلطان سعید، پسر او عبدالرشید سلطان در کاشغر بر تخت سلطنت جلوس کرد و با میرزاحیدر به خصومت پرداخت. لذا میرزاحیدر عازم بدخشان شد و سپس به کابل و از آنجا به لاهور رفت و مورد استقبال کامران میرزا پسر بابر قرار گرفت. میرزاحیدر یک سال در لاهور ماند. سپس برای کمک به همایون پادشاه برادر کامران میرزا، که با شیرشاه افغان در جنگ بود، به خدمت وی رسید. پس از شکست همایون پادشاه، میرزاحیدر مجدداً به لاهور بازگشت و با کمک برخی از امرای کشمیر و با تأیید کامران میرزا به کشمیر لشکر کشید و حکومت آنجا را به چنگ آورد تا آنکه در ۹۵۸ هجری / ژانویه ۱۵۵۱ میلادی با توطئه گروهی از رؤسای کشمیری به قتل رسید.

تاریخ رشیدی یکی از منابع ارزشمند سده دهم هجری است که در کشمیر هند تألیف گردیده و تا چند سال قبل که تاریخ شاه اسماعیل صفوی^۱ اثر غلام سرور در ایران منتشر شد، این کتاب ناشناخته مانده بود. در اینجا به اختصار به معرفی تاریخ رشیدی و مؤلف آن خواهیم پرداخت.

مؤلف تاریخ رشیدی، میرزا محمدحسین دوغلات در سال ۹۰۵ هجری در «تاشکند» متولد شد. دوغلات‌ها شاخه‌ای از مغولان جغتایی بودند که امارت سلاطین آن سلسله را به طور ارثی به عهده داشتند. پدر میرزا محمدحیدر، محمدحسین گورکان نام داشت او ظاهراً مردی دسیسه گر بود که به دست شیبک خان اوزبک کشته شد. نسب میرزاحیدر از سوی مادر به خوبنگار خانم، دختر یونس خان، پادشاه مغولان جغتایی می‌رسد و این خوبنگار خانم خواهر قتلنگار خانم مادر بابر (ظهیرالدین محمد) بود، بنابراین میرزاحیدر پسرخاله بابر محسوب می‌شد.

شیبک خان هنگامی که فرمان قتل محمدحسین پدر میرزاحیدر را صادر کرد، به عبيدالله سلطان حاکم بخارا دستور داد که پسر او یعنی میرزاحیدر را نیز مقتول سازد.

تاریخ رشیدی یکی از منابع بسیار ارزشمندی است که حوادث مغولان ترکستان و جغتائیان، ظهیرالدین محمدبابر و سلسله گورکانی او در هند، شاه اسماعیل و جنگ او با شیبک خان ازبک را دربر می‌گیرد. در این اثر شرح مبسوطی از قتل شیخ الاسلام هرات، مولانا سیف‌الدین احمد تفتازانی، به فرمان شاه اسماعیل نوشته شده که در منابع دیگر یافت نمی‌شود. میرزاحیدر هدف خود را از تألیف تاریخ رشیدی، حفظ تاریخ مغول‌ها و خان‌های آنان ذکر کرده است.

« تاریخ رشیدی یکی از منابع بسیار ارزشمندی است که حوادث مغولان ترکستان، جغتائیان، ظهیرالدین محمد بابر و سلسله گورکانی او در هند، شاه اسماعیل و جنگ او با شیبک خان ازبک را دربرمی گیرد

« در این اثر شرح مبسوطی از قتل شیخ الاسلام هرات، مولانا سیف‌الدین احمد تفتازانی، به فرمان شاه اسماعیل نوشته شده که در منابع دیگر یافت نمی شود

مؤلف، کتاب خود را به دو بخش تقسیم کرده، بخش نخست را «تاریخ اصل» و بخش دوم را «مختصر» نامیده است. محتوای کتاب نخست، سرگذشت دو سلسله هم‌زمان اما جدا از هم را دربرمی‌گیرد: یکی سلسله خانان مغولستان از زمان تغلق تیمور و پدرش یسان بوغا که نخستین کسی بوده که خود را از شاخه اصلی مغولان جغتایی جدا ساخته و دیگری امرای دوغلات که تابع آنان بوده و در ترکستان شرقی به سر می‌برده‌اند. بخش عمده‌ای از تاریخ تغلق تیمور را میرزا حیدر از ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی عیناً نقل کرده است.

بخش دوم کتاب، زندگانی مؤلف و حوادث ایام او را دربرمی‌گیرد. در این بخش میرزا حیدر خود را چنین معرفی کرده است: «پسر محمد حسین گورکان‌زین محمد حیدر گورکان‌زین امیرکبیر سیدعلی بن امیراحمدین خدادادین امیر بولاجی.» و این امیر بولاجی همان است که یسان بوغا را در کسب مقام خانی مساعدت کرده است.

ارزش تاریخ رشیدی به این است که مؤلف شاهد عینی وقایع بوده و خود گاهی در متن ماجرا قرار داشته و در برخی از جنگ‌ها شخصا حضور یافته و حدود ده سال نیز حاکم کشمیر بوده است. موقعیت اجتماعی وی طوری بوده که روایان کتابش بیشتر از پادشاهان و سلاطین و امرا بوده‌اند و خود او مدت‌ها نزد بابر، عبیدالله سلطان (عبیدالله خان بعدی و پادشاه ازبکان)، میرزاخان برادر بابر و حاکم بدخشان، سلطان سعید پادشاه ترکستان، کامران میرزا و همایون پادشاه، پسران بابر، به سر برده است.

تاریخ رشیدی از نظر تشریح اوضاع جغرافیایی و شرایط اقلیمی ترکستان و تبت، منبعی کم‌نظیر است و ارزش منحصر به فرد آن را باید در این مقوله جستجو کرد که به شاخه‌ای از مغولان پرداخته که تاریخ آنها را در هیچ منبعی نمی‌توان یافت، الا تاریخ رشیدی، و آن شاخه همان سلسله جغتائیان است.

تاریخ رشیدی چنان جذابیتی دارد که خواننده را پیوسته به سوی خود می‌کشاند و مؤلف، حوادث تاریخی را با مهارتی فوق‌العاده چنان بازگو می‌کند که گویی مشغول خواندن یک تاریخ داستانی است. اما میرزا حیدر کوچک‌ترین رنگ داستانی به مسائل تاریخی نداده بلکه با مهارتش کتاب را تا حد رمان جذابی پیش برده است.

الیاس^۲ سرکنسول انگلستان در خراسان و سیستان (در ۱۸۹۵ م) تلاش زیادی در آسیا و اروپا برای جمع‌آوری نسخ تاریخ رشیدی به کار برده اما به گفته خودش موفقیتی حاصل نکرده است. ظاهراً تنها سه نسخه از تاریخ رشیدی در موزه بریتانیا و یک نسخه ترجمه ترکی و دو نسخه در کمبریج موجود است و بیشتر آنها ناقص می‌باشد. تنها یک نسخه کامل به شماره راهنمای: Add. 24,090 متعلق به موزه بریتانیا است. نگارنده میکروفیلمی از این نسخه تهیه کرده و اصل آن را به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران اهداء نموده است. به هر حال الیاس، مقدمه، حواشی و تعلیقات بسیار ارزشمند و سودمندی به زبان انگلیسی بر تاریخ رشیدی نوشته و اوارد دنینس راس نیز متن کتاب را به آن زبان ترجمه کرده که به این ترتیب متن کاملی از تاریخ رشیدی با مقدمه و حواشی و تعلیقات به زبان انگلیسی فراهم آمده که در سال ۱۸۹۸ در لندن چاپ و منتشر شده است.

نگارنده در جستجوهای خود، نسخه خطی ناقصی از تاریخ رشیدی را در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران پیدا کرد و با استفاده از این نسخه درصدد تصحیح متن تاریخ رشیدی برآمد. به این ترتیب که نسخه موزه بریتانیا را نسخه اساسی قرار داد و آن را با نسخه ناقص مذکور و ترجمه انگلیسی مقابله کرد. آنگاه مقدمه و حواشی و تعلیقات الیاس را نیز بر آن افزود. لازم به یادآوری است که نسخه انگلیسی خود تصحیحی از روی پنج نسخه موجود در موزه بریتانیا و کمبریج محسوب می‌گردد.

به هر حال تاریخ رشیدی به تصحیح و ترجمه نگارنده که در واقع مجموعه‌ای از دو کتاب ارزشمند محسوب می‌گردد - زیرا مقدمه و حواشی و تعلیقات الیاس خود می‌تواند یک کتاب مستقل تلقی شود - از حدود دو سال پیش آماده چاپ می‌باشد. اگر چه چند ناشر معتبر تمایل زیادی به چاپ آن داشته‌اند اما سنگینی هزینه مانعی در راه تحقق این امر بوده است (نسخه دستنویس در حدود ۱۶۰۰ صفحه است.) در حال حاضر این اثر در نزد ناشر معتبری است که امید می‌رود به زودی به چاپ و نشر آن اقدام نماید.

پانوشته‌ها:

۱- این کتاب با ترجمه محمدباقر آرام و عباسقلی غفاری فرد، از سوی مرکز نشر دانشگاهی چاپ و منتشر شده است.

زندگی شگفت‌آور تیمور

زیرکتاب
عجایب المقدور فی اخبار تیمور

تألیف
ابن عربشاه

ترجمه
محمّدعلی نجّاتی

نگارنده: دکتر علی‌اکبر

■ زندگی شگفت‌آور تیمور

■ ترجمه کتاب عجایب المقدور فی اخبار تیمور

■ تألیف: ابن عربشاه

■ ترجمه: محمدعلی نجّاتی

■ ناشر: انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، چاپ چهارم،